

Források a „szigeti klastrom” szentjéről

Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere

Fordította: Bellus Ibolya és Szabó Zsuzsanna

Szaklektor: Klaniczay Gábor, Előszót írta: Klaniczay Gábor

Balassi Kiadó, Budapest, 1999. 326 old.

Hazai legendairodalmunk az elmúlt esztendőben különleges könyvvel gazdagodott Bellus Ibolya, Szabó Zsuzsanna és Klaniczay Gábor csapatmunkája eredményeként. A szerzőcsoport közelmúltban megjelent műve, Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere két fontos dokumentummal gazdagítja a téma magyar nyelven elérhető szakirodalmát. Közlik Árpád-házi Szent Margit legrégebb – feltehetően 1271 és 1275 között készült – legendáját, amelyet Bölc Kornél 1937-ben Bolognában fedezett fel, s latinul publikált, illetve azokat a vallo-másokat, amelyeket a szentté avatási per vizsgálódásai során a tanúk tettek Margit életéről és közbenjárására bekövetkezett csodákról. Középkori forrásaink magyarra fordítása általában a latinul kevésbé tudó történész-hallgatók és az érdeklődő nagyközönség számára fontos. A modern, olvasható nyelvű és jó bevezetővel ellátott, gazdagon jegyzetelt jelen kiadást azonban a szélesebb közönség is nagy haszonnal forgathatja.

A könyv szerkezetileg öt egységre osztható. A két forráshoz Klaniczay Gábor írt előszót, amely a dokumentumokat történelmi keretbe illeszti, bemutatja jelentőségüket a magyar és az európai középkor történelmében. Felhívja a figyelmet arra, hogy „ez a két szöveg a legrészletesebb híradás a középkori magyar kereszténységről” (7. o.). Valóban, egyetlen középkori forrásunk sem vetekedhet a fennmaradt dokumentumok hosszával. De nemcsak oldalszámban mérhetjük e források jelentőségét: a középkori magyar szentek közül Margiton kívül csak nagynénje, az 1235-ben szentté avatott Ár-

pád-házi Szent Erzsébetről maradt fenn néhány, a kanonizációs eljárás alkalmával felvett tanúvallomás.¹ Klaniczay Gábor az Előszóban szemléletes képet fest a 13. század második felének hazai viszonyairól, Margit koráról és személyéről, amely a „politikai hatalom és az egyház fokozott együttműködését jelképezte, az állam és az egyház olyan összekapcsolódását, ami IV. Béla Magyarországát a késő középkori állam-egyház egyik úttörőjévé tette” (9. o.). Az Árpád-ház és a domonkosok szoros kapcsolatát bizonyítja, hogy Szent Margittal együtt még a dinasztia három női tagja: V. István király (1270-1272) leánya, Erzsébet, Szent Margit nővérének, Annának Margit nevű leánya, valamint Macsó Margit, III. Béla dédunokája (12. o.) élt a szigeti zárdában. Az ország legfontosabb arisztokrata családjai is odavitték gyermeküket, hogy a kis királylány mellett nevelődjenek, s ha a királylány majd visszatér a világi életbe, lányaik könnyebben érvényesülhessenek.² Szent Margit azonban személyes hitéből kifolyólag nem cégedett meg ezzel a kétségtől rászórt szereppel, ő meggyőződésből lett felnőtt fejjel örökfogadalmas domonkos apáca. Akkor, amikor szülei már más szerepet, előkelő, diplomáciai fontos házasságot szántak neki. Margit állhatatos életével az Európában a 13. század elejétől elterjedő új női szenttípust valósította meg. Körülötte és őt követve pedig a 13. századi női szentség számos képviselővel rendelkezett az uralkodói dinasztiában.

Sajnálatos módon a 10. oldalon, feltehetően nyomdahiba eredményeként téves adat szerepel a Domonkos-rend második generális káptalanjáról, amelyet nem Bulgáriában, hanem a szakirodalom egybehangzó véleménye szerint Bolognában tartottak. Ez

¹ Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 11-12.

² Lovas Elemér: Árpád-házi Boldog Margit élete. Szent István Társulat, Budapest, 1939. 195.

a káptalan döntött a magyarországi rendtartomány felállításáról. Az Előszó végére helyezett forrás- és irodalomjegyzék a könyv egyetlen problematikus, vitatható része. Itt közlik a két lefordított dokumentum latin eredetijének helyét. Pontosan és jól. Közlik más Margit-legendák helyét és a magyar Margit-legenda kiadásait, valamint a témát érintő szakirodalmat is. Az első apróbb hiányosság a két dokumentumnál figyelhető meg. A legrégebb Margit-legenda korábban is megjelent már magyarul, Ballér Piroska tolmácsolásában.³ Az 1276. évi szentté avatási tanúvallomásokból pedig, igaz teljesen jelképes, sőt mondhatni jelentéktelen mennyiség (mintegy hat oldalnyi) már szintén megjelent magyarul.⁴ A két vallomás rövidített fordításának korábbi megjelenése természetesen nem von le semmit a szerző-hármas által összcállított mű értékéből és újdonságából. Mindössze arról van szó, hogy a részletes irodalomjegyzékben vagy később, a fordításhoz fűzött jegyzetekben talán szerencsés lett volna jelölni ezt az apróságot. Más Margit-legendák felsorolásával kapcsolatban szintén akadnak apróbb hiányosságok: kimaradt például Petrus Ransanus rövid Margit-legendája,⁵ amely a középkor végén és az újkorban évszázadokon keresztül közkedvelt és ismert legenda volt a szigeti szentről. Elterjedtségét mutatja, hogy a bolandisták is közölték Margitnak ezt a legendáját – a Garinusnak tulajdonított rövid életírás mellett.⁶ Szintén fontos legendája volt Margitnak a svájci Töss városa domonkos kolostorában megőrzött ún. tössi legenda.⁷

A források és a szakirodalom felsorolásának a fenti hiányait egy módon magyaríthatjuk, mégpedig azzal, hogy mindaz eredetileg talán csak az előszóra, a források történelmi keretének megrajzolására vonatkozott, s az ahhoz felhasznált könyveket és cikkeket tüntette fel a szerző. Szerencsés lenne, ha a legenda és a tanúvallomások jegyzeteléséhez, értelmezéséhez felhasznált műveket is felsorolta volna. Ez ugyanis nagyban megkönnyítené a további vizsgálatok elkezdését az olvasók számára, s egyúttal a közölt adatok is könnyen visszakereshetők lennének. Mindazoknak, akiknek részletesebb irodalomjegyzékre van szüksége, továbbra is Puskeley Mária immár hét éve megjelent könyve⁸ ajánlható, amely Árpád-házi Szent Margitról mintegy tíz oldalon keresztül sorol fel forrásműveket, szakirodalmat, szépirodalmi feldolgozásokat, ifjúsági és gyermekirodalmi adaptációkat, valamint zenei visszhangot.

A könyv második nagyobb szerkezeti egysége Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája, amelyet feltehetően Margit gyónatója, Marcellus készített 1271 és 1275 között. A mintegy harminc oldalon közölt legenda elbeszélése – különösen későbbi Margit-legendákkal összevetve – nemesen egyszerű, visszafogott. Prózaiképet kapunk a királylány kolostori mindennapjairól, emiatt – Klaniczay Gábor szavaival – „az olvasó meglepődhet, milyen kevés csodát, milyen kevés malasztot, vallásérkölsi elmélkedést talál a legenda első felében” (20. o.). A legenda tehát, noha új szentideált állít az olvasó elé, szövegét és elbeszélésmódját tekintve a krónikairódalomhoz közeli stiláris elemeket érvényre juttató magyar hagiográfiai tradícióhoz áll közel, vagyis a 13. század végén már két évszázados magyar legendaírási hagyományok folytatója. Ebből a szempontból eltér a 14. század második harmadában vagy még később keletkezett Margit-legendáktól, amelyek az 1334-ben Limoges-

³ A magyar középkor irodalma. Szerkesztette: V. Kovács Sándor. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1984. 783-817.

⁴ Király Ilona: Árpád-házi Szent Margit és a sziget. Szent István Társulat, Budapest, 1979. 263-268.

⁵ Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Európa Kiadó, Budapest, 1985. 140-150.

⁶ Acta Sanctorum Ian. II. coll. 906-909.

⁷ Salacz Gábor: Árpád-házi Boldog Margit tössi legendája a szentgalleni kézirat alapján, az überlingeni figyelembe vételével (a középfelnémet szöveg kiadása magyar bevezetővel és jegyzetekkel). Pécs, 1940. Magyarul olvasható

Pálos Margit fordításában. In: Puskeley Mária: Árpád-házi Szent Margit és Ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája. AMEKO Kiadó, Budapest, 1992. 33-68.

⁸ Puskeley Mária: „Virágos kert vala híres Pannónia...”. Példaképek a magyar múltból. AMEKO Kiadó, Budapest, 1994. 199-211.

ban, 1335-ben Londonban tartott domonkos generális káptalan döntésének megfelelően nem elégedtek meg a száraz adatokkal, hanem az olvasók megnyerése érdekében a szövegbe lelkesítő elemeket iktattak be.⁹

A legenda fordítását ezúttal Bellus Ibolya tollából olvashatjuk, akinek igen olvasmányosan, mégis az eredeti szöveghez képest pontosan sikerült megoldania a feladatot. Különösen kiemelném, hogy a legenda most megjelent fordítása igen gazdag jegyzetapparátussal került kiadásra, amelyet a legendához fűzött megjegyzésekhez hasonlóan Bellus Ibolya írt. Marcellus legendájának jelen fordításához 62 jegyzetet csatoltak szemben a korábbi 29 elnagyolt megjegyzéssel. A részletes jegyzetelés jól mutatja az egyes csodákra vonatkozó, témájuk szerint összetartozó tanúvallomásokot. Ebből megtudhatjuk, hogy legendaíráskor a szerző mely vallomások alapján írta le a csodát. Nagyban megkönnyítik így a „mondottak” visszakeresését.

A könyv harmadik nagyobb szerkezeti egysége a Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodáitól című 1276. évi jegyzőkönyv Szabó Zsuzsanna által készített fordítása. Az egykori jegyzőkönyv fennmaradt töredéke 110 tanútól közöl összesen 122 vallomást, ugyanis egyes tanúvallomástételüket követően később újra jelentkeztek, hogy kiegészítsék és pontosítsák az elmondottakat. (Az I., II., V., VI., X., XIV., XX. és XXXIII. tanú egyszer, a III. és IV. tanú kétszer jelent meg a későbbiekben a bizottság előtt.) A középkori magyar domonkosok együtt vagy szervesen összetartozó dokumentumként kezelték a Marcellusnak tulajdonított legendát és az 1276. évi vizsgálati jegyzőkönyvet. Ezt alátámasztja, hogy 1409-ben, amikor Gergely magyarországi domonkos provinciális Margit régi legendájának szövege után odamásoltatta a szentté avatási per iratainak első tíz oldalát is, majd a félbehagyást azzal indokolta, hogy a teljes legenda szövegét csak azért nem másolja le, mert olyan hosszú lenne, mint egy

fél Biblia.¹⁰ A napjainkra fennmaradt vallomások terjedelme tehát csak töredéke az egykorinak. A vallomások azonban csonkán is monumentális emléket, forrást jelentenek a 13. század végi Magyarországról. Páratlanul gazdag képet alkothatunk segítségével a nyulak-szigeti domonkos apácák életmódjáról, mindennapjairól, a 13. század végi népi vallásosságról, szentkultuszról, zarándoklatokról. Vallomások tucatjai számolnak be arról, hogyan folyamodtak bajba jutott emberek és (vagy) környezetük Árpád-házi Margit közbenjárásáért, hogy röviddel a királylány halála után hogyan alakult ki a kultusza, és hogyan zarándokoltak sírjához a gyógyulni vágyók százai. Megtudhatjuk, hogy az egyszerű emberek hogyan viszonyítottak távolságot és időt, milyen betegségekben, testi és lelki nyavalyákban szenvedtek, milyen volt az általános műveltségi szint, mennyi ismerettel rendelkeztek az „átlag emberek” Margit életéről. (A legtöbb világi tanú a vallomása elején feltett, Margit életére vonatkozó kérdésre csak annyit tudott válaszolni: „Semmit sem tudok erről.”) Sőt mivel a jegyzőkönyv szó szerint idézi a tanúk vallomását, s a CVIII. számú tanú, a Kadar-kalász nemzetségből származó Sándor úr vallomása végén megjegyzik: „A fent nevezett tanú latin nyelven tette vallomását” (303. o.), a 13. század végén beszélt (!) latin nyelv tanulmányozására is alkalmas. A vallomások apró részletekben gazdag szövege várhatóan sok művelődés- és műveltség-történeti kutatásnak lesz a kiindulópontja, s az eddigi csekély számú feldolgozás¹¹ a jelen fordításnak köszönhetően mindenképpen bővül majd. A magyar fordítás segítségével talán a helytörténészek és történeti földrajzo-

⁹ P. Balázs János: Bevezetés. In: Szent Margit élete 1510. (A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata.) Budapest, 1990. 16.

¹⁰ Klaniczay Tibor latinul is közli a levél szövegét: „Si autem totum vultis habere, pro certo continet in toto usque ad mediam bibliam”. Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994. 33.

¹¹ Az eddigi egyetlen feldolgozás: Orbán Imre: A népi vallásosság tükröződése Árpád-házi Margit kanonizációs jegyzőkönyvében. In: Egyházak a változó világban. Szerkesztette: Bárdos István, Becke Margit. Esztergom, 1991. 283-292.

sok figyelmé is megnő a forrás iránt, s folytatásra talál Wertner Mór és Bartal Béla azonosítási munkája.¹²

A további kutatásokat nagyban megkönnyítik a jelen fordítás és a hozzáfűzött, a könyv fennmaradó két szerkezeti egységét alkotó szövegmagyarázatok, illetve a jegyzet-szótár. A legendához fűzött 62 és a jegyzet-könyvhöz csatolt 279 magyarázó jegyzet, amelyet Bellus Ibolya készített, nagyban elősegíti a szövegek értelmezését. A jegyzet-szótár alfabetikus sorrendben röviden, lényegre törően, mégis pontosan adja meg a forrásokban előforduló fogalmakat, latin kifejezéseket.

A szerzőhármás könyve tehát sokak számára teszi elérhetővé a középkori magyar történelem két, páratlan értékű dokumentumát. A magyar fordításoknak köszönhetően talán többen ismerkednek meg Margit királykisasszony és a 13. század világával.

Vajda Tamás

¹² Wertner Mór: A Margit-legenda genealógiai és földrajzi adatai. Turul, XXI. évfolyam, 1903. I. szám, 33-38. és Bartal Béla: A Margit-legenda genealógiai és földrajzi adataihoz. Turul, XXI. évfolyam, 1903. II. szám, 90-91.